

Чан Бін Лінь,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

KEY PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW OF THE PRC

Статтю присвячено аналізу ключових принципів кримінального права Китайської Народної Республіки, закріплених у Кримінальному кодексі Китайської Народної Республіки 1997 р. Досліджено принципи заборони аналогії, рівності всіх перед законом і пропорційності.

Ключові слова: *правова система Китайської Народної Республіки, кримінальне право Китайської Народної Республіки, принципи кримінального права, аналогія права, принцип рівності всіх перед законом, принцип пропорційності.*

Статья посвящена анализу ключевых принципов уголовного права Китайской Народной Республики, закрепленных в Уголовном кодексе Китайской Народной Республики 1997 г. Исследованы принципы запрета аналогии, равенства всех перед законом и пропорциональности.

Ключевые слова: *правовая система Китайской Народной Республики, уголовное право Китайской Народной Республики, принципы уголовного права, аналогия права, принцип равенства всех перед законом, принцип пропорциональности.*

This article analyzes the key Principles of the Criminal Law of the People's Republic of China set out in the Criminal Code of 1997. Were studied the principles of the Prohibition of Analogy, Equality of All Before the Law and Proportionality.

Key words: *legal system of the PRC, criminal law of the PRC, principles of criminal law, analogy of law, principle of equality of all before the law, principle of proportionality.*

Під час дослідження системи принципів сучасного права Китайської Народної Республіки (далі – КНР) не можна стати осторонь принципів кримінального права, оскільки на них достатньою мірою позначилися ті зміни, які відбуваються в КНР із 1978 р. в усіх сферах соціального життя. Закріплення цих принципів на законодавчому рівні та їх реалізація свідчать про прихильність до реформістського курсу та бажання привести правову систему до світових стандартів, зокрема у сферах кримінального права й судочинства.

На доктринальному рівні ці проблеми були висвітлені в працях китайських юристів, таких як Ван Ханьбін, Пан Думей, Цзянфу Чень, Чень Синлян та інші, а також російських дослідників, таких як П.В. Трощинський та І.І. Царьков.

Кримінальне право КНР ґрунтується на Кримінальному кодексі (далі – КК) 1997 р., який прийшов на зміну редакції 1979 р. Нова редакція КК більшою мірою відповідає світовим стандартам, а зміни, які періодично вносяться до КК КНР, свідчать про загальну тенденцію гуманізації кримінальної політики. Це можна продемонструвати, зокрема, на прикладі зменшення кількості злочинів, за вчинення яких застосовується смертна кара. До 1 травня 2011 р. КК КНР установлював смертну кару за шістьдесят вісім складів злочинів, після внесення змін від 25.02.2011 смертну кару для тринадцяти складів злочинів економічного й ненасильницького характеру (кілька складів контрабанди та шахрайства, крадіжка, навчання злочинної діяльності, таємні розкопки пам'яток давньої культури й давніх поховань) було замінено на інші види покарання [1, с. 62–63]. Як продовження цієї реформи на 3-й щорічній сесії ВЗНП 12 скликан-

ня, яка відбулася в Пекіні з 5 по 15 березня 2015 р., було попередньо схвалено низку змін до КК, якими передбачається скорочення кількості злочинів, за вчинення яких застосовується смертна кара, з 55 до 46 (зокрема це такі склади злочину, як контрабанда зброї та ядерних матеріалів, підроблених грошей, отримання грошей шляхом шахрайства, організація й насильницьке втягнення до занять проституцією, перешкода в здійсненні посадових обов'язків у військовій сфері; розповсюдження чуток у військовий час) [2, с. 222].

КК КНР 1979 р. був побудований за німецькою моделлю, складався з двох частин – загальної та особливої. Ця структура збереглася й у редакції 1997 р., причому загальна частина зазнала досить невеликих змін. Загальна частина містить низку основоположних принципів кримінального права, серед яких поряд із традиційними для кримінального права будь-якої сучасної держави принципами законності, невідворотності кримінальної відповідальності, справедливості тощо варто виокремити такі:

- 1) немає злочину та покарання без закону (Nullum Crimen, Nulla Poena Sine Lege), або принцип заборони аналогії в кримінальному праві;
- 2) принцип рівності всіх перед законом;
- 3) принцип пропорційності.

1. *Принцип nullum crimen, nulla poena sine lege*, який мав як наслідок заборону аналогії в кримінальному праві, є досить новим, адже КК в редакції 1979 р. передбачав можливість аналогії. Вирок, який виносився із використанням аналогії, повинен був обов'язково затверджуватися Верховним народним судом КНР (ст. 79 КК КНР 1979 р.).

Доцільно зауважити, що в проектах КК, які розроблялися напередодні прийняття кодексу 1979 р., зокрема в 1950–1960-х рр., принцип заборони аналогії фігурував, але зазнав різкої критики під час судової реформи як буржуазний правовий принцип, який до того ж не відповідає китайській правовій традиції, після чого він зникає аж до підготовки нової редакції КК КНР 1997 р.

Щодо інституту аналогії, то один із батьків сучасної правової реформи Чень Сянлян (Chen Xingliang) називає його одним із найстаріших інститутів китайського кримінального права, історія якого сходить до династії Хань (206–208 рр. до н. е.). Пізніше цей інститут було відображено в подальшому законодавстві династій Суй (589–618 рр.) і Тан (618–907 рр.), зокрема інститут аналогії відбито в кодексі «Тан Люй шу і» (唐律疏議 – «Кримінальні встановлення Тан із роз'ясненнями»), опублікованому в 737 р. Сутність аналогії зводилася до можливості формулювання нових складів злочинів «заднім числом» і підбирати «найбільш підхожі» покарання для винного [3, р. 40].

Незважаючи на сильну протидію з боку консервативних кіл, аналогія була формально скасована, принцип *Nullum crimen, nulla poena sine lege* було імплементовано в китайське кримінальне право під час проведення правових реформ в останні дні династії Цін (1636–1912 рр.) [4, с. 13].

Китайська комуністична система правосуддя, однак, сприйняла й відновила інститут аналогії. Закон Китайської Радянської Республіки «Про покарання за контрреволюційні злочини» 1951 р., який було першою широкомасштабною кодифікацією комуністичної доби, відновив інститут застосування закону за аналогією під час призначення покарання за контрреволюційні злочини.

Необхідність аналогії в комуністичній системі кримінального правосуддя був виправдана через тимчасову відсутність усеосяжних законів. Так, у виданому в 1957 р. «Курсі лекцій по загальних положеннях Кримінального кодексу КНР», виданому Навчально-дослідним бюро з кримінального права Вищої школи з підготовки політико-правових кадрів, було сказано, що аналогія буде скасована, коли буде створено повноцінний кримінальний кодекс. Цей досить виважений погляд на аналогію був, однак, зазнав різкої критики в 1958 р., коли разом із принципом відсутності зворотної сили кримінального закону було скасовано низку основоположних принципів кримінального права.

Серйозні обговорення можливості скасування інституту аналогії в кримінальному праві знову почалися лише після 1988 р. Цього разу на порядок денний було винесено три питання, що виникали в науковців у зв'язку з можливістю відмови від аналогії: 1) значення й основні тенденції розвитку принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege* в основних правових системах світу; 2) можливість існування зазначеного принципу поряд із інститутом аналогії; 3) розв'язання колізій між принципом *nullum crimen, nulla poena sine lege* та аналогією.

Спир між прибічниками цих двох принципів був досить запеклим, і в його ході висловлювалися такі тези: прибічники *nullum crimen, nulla poena sine lege* стверджували, що цей принцип є універсальним для всіх правових систем світу й аналогія з ним не сумісна, адже кваліфікувати злочин і встановити за нього покарання можна лише на підставі закону; прибічники аналогії, навпаки, стверджували, що, по-перше, досконалий кримінальний кодекс принципово неможливий, по-друге, аналогія можлива у правових системах загального права, по-третє, значення принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege* у світі зменшилося.

На остаточне рішення про скасування аналогії, на думку Чена Цзяфу, вплинули такі обставини: значне розширення КК в новій редакції 1997 р.; ст. 79 КК КНР редакції 1979 р. (про затвердження Верховним народним судом КНР вироків, постановлених за аналогією) рідко використовувалася судами. У результаті реформування КК КНР ст. 3 отримала таку редакцію: «Злочином є те, що названо як таке в цьому Кодексі, отже, визначення злочину й винесення вироку здійснюються на основі цього Кодексу; якщо діяння не названо злочином у цьому Кодексі, то його не можна вважати злочином і виносити вирок».

2. *Принцип рівності всіх перед законом.* Принцип рівності всіх перед законом спочатку був передбачений не в кримінальному законодавстві, а в Кримінально-процесуальному кодексі (далі – КПК) КНР 1979 р., ст. 4 якого встановлювала: «Усі громадяни є рівними при застосуванні закону. Ніякі привілеї не припустимі перед законом». У сучасній редакції КПК КНР (1996 р.) цей принцип закріплюється вже в ст. 6, де зазначено майже те саме: «Закон однаковий для всіх громадян, ніхто не може мати будь-яких пільг перед законом». Уведення до правової системи КНР цього принципу стало значним проривом на шляху до демократизації, адже за часів Мао Цзедуна рівність перед законом і судом розглядалася не інакше як вияв буржуазного права. Для пояснення специфіки принципу, що наразі розглядається, варто взяти до уваги його передісторію.

Маоїстська ідеологія, як і її фундамент – марксист-ленінізм, наполягає на класовому характері закону. Відповідно до цієї ідеології, кримінальне право було важливим знаряддям класової боротьби, спрямованим передусім атакувати «контрреволюціонерів та інших злочинців, які серйозно підривали громадський порядок і соціалістичне будівництво». Відповідно до теорії Мао про соціальні суперечності між ворогами й народом, злочинці є переважно ворогами держави (ворогами народу) і ставитися до них потрібно відповідно – з усією можливою суворістю. Представники «народу», тобто ті, хто не був ворогом нечелаштований до комуністичної партії та держави, заслуговували на інше – більш м'яке ставлення. Ця концепція, що отримала перевагу наприкінці 1950-х рр., під час «Культурної революції» відповідала радянському вченню про поділ злочинців на категорії «соціально небезпечних» (за походженням належать до експлуататорських класів) і «соціально

близьких», зокрема підп. «а» п. 12 «Керівних засад з кримінального права РСФРР» 1919 р. зазначав, що під час визначення міри покарання до уваги береться те, чи «вчинено злочин особою, яка належить до заможного класу, з метою відновлення, збереження або набуття будь-якого привілею, пов'язаного з правом власності, або неможливим у стані голоду чи потреби» [5].

Лише після завершення епохи Мао рівність перед законом знову стала предметом обговорення в юридичному середовищі, у результаті запеклих спорів точка зору прибічників рівності переважила: принцип був закріплений на рівні КПК 1979 р. Утім залишалися проблеми розуміння й застосування цього принципу на практиці: зокрема було висловлено тезу про необхідність урівняти за допомогою цього принципу чиновників різних рівнів (за образним виразом, закон повинен боротися із «тиграми й мухами» однаково [6, р. 59]). При цьому акцент робився на рівності не в контексті захисту, а на однаковості порядку визначення покарання. Цим пояснюється й зарахування цього принципу до норм процесуального, а не матеріального права. Після КПК цей принцип потрапив і до Конституції КНР 1982 р., ст. 5 якої встановлює: «Усі дії, які порушують Конституцію й закон, повинні бути розслідувані. Жодна організація або приватна особа не мають привілеїв перед Конституцією або законом».

Результатом реформи кримінального права 1997 р. стало закріплення принципу рівності й у новій редакції КК КНР. Ст. 4 цього Кодексу має таке формулювання: «Застосування цього Кодексу є однаковим до всіх осіб. Нікому не дозволено мати привілеїв – бути вище за закон».

3. *Принцип пропорційності покарання вчиненому злочині.* КК КНР 1979 р. встановлював принцип поєднання суворості покарання та його м'якості. Кодекс не містив переліку конкретних обтяжуючих або пом'якшуючих обставин, надаючи в цій справі широкі можливості для суддівської дискреції: ст. 61 КК в чинній редакції передбачає, що «під час визначення покарання щодо злочинних елементів необхідно виходити з характеру злочину, обставин справи, ступеня завданої суспільству шкоди, ураховуючи при цьому положення цього Кодексу». Така постановка питання, з одного боку, позбавляє суддів чіткого орієнтиру під час винесення вироку, а з іншого – надає їм можливість швидко адаптуватися до поточної політичної ситуації. Крім того, консервативно налаштовані кола маоїстів убачали в цьому принципі спосіб позбавлення посадовців високого рангу можливості уникнення покарання.

Як й інші принципи епохи «культурної революції», принцип поєднання суворості й м'якості покарання був скасований у 1997 р. з прийняттям нової редакції КК КНР, у ст. 5 якого зазначається: «Під час визначення міри покарання (його суворості або м'якості – Ч. Б. Л.) має бути встановлено відповідність множинності й характеру злочинів із кримінальною відповідальністю, яка настає». Це положення виражає сутність принципу пропорційності

(*罪刑相适应原则* – «цзусін сіян шиін юанзьо»), згідно з яким покарання має відповідати тяжкості вчиненого злочину.

Як зазначає Цзянфу Чень, принцип пропорційності своїм корінням сягає вчення про злочин і покарання італійського юриста Чезаре Беккарія [6, р. 17] (Caesar Beccaria). У зв'язку із цим звернемося до першоджерела.

У своїй праці «Про злочини та покарання», яка увійшла до класики правової думки, Ч. Беккарія, розмірковуючи про м'якість покарання, зауважує: «Не в жорстокості, а в неминучості покарання полягає один із найбільш ефективних способів запобігати злочинам... Жорстокість покарання призводить до того, що бажання уникнути його посилюється залежно від того, яким великим є страждання тих, кому воно загрожує. Воно загрожує також тим, що людина, прагнучи уникнути покарання за один злочин, здійснює низку інших. У тих країнах і в ті епохи, де й коли застосовувалися найжорстокіші покарання, були вчинені й найбільш криваві та нелюдські діяння, бо той самий дух бузувірства, який водив рукою законодавця, направляв руку й бандита, і найманого вбивці... У міру посилення покарань ще більше черствіли душі людей, подібні рідини, яка завжди набуває форми посудини, яку вони наповнюють. І завжди жива сила пристрастей призводить до того, що після ста років жорстоких страт колесування лякає не більше, ніж раніше лякало тюремне ув'язнення» [7, с. 62–63]. Ч. Беккарія так підтверджує думку про те, що надзвичайна жорстокість покарання не відповідає одній із цілей кримінального права – запобіганню злочинності. Урешті-решт, італійський учений доходить висновку: «Покарання досягне своєї мети, якщо страждання, ним заподіяні, перевищують вигоди від злочину. Причому такий розрахунок повинен включати в себе неминучість покарання і втрату вигід від учиненого злочину» [7, с. 64].

Позиція Ч. Беккарія для китайського кримінального права є досить екзотичною, адже, на думку одного з головних фундаторів легізму Шан Яна, будь-яке відхилення є злочином і тому заслуговує на найсуворіше покарання: «Якщо при застосуванні покарань за дрібні проступки карати як за тяжкі [злочини], то [проступки] перестануть відбуватися, а тяжких злочинів і зовсім не буде. Це називається «позбавлятися від покарань за допомогою покарань» [8, с. 195]. Кримінально-правова політика епохи Тан, виражена в Кодексі «Тан Люй шу і», ґрунтувалася на наведеній позиції Шан Яна, хоча й не без впливу з боку конфуціанства. Найсуворіші покарання з такого погляду передбачалися за злочини проти верховної влади, найменші – за злочини проти особистості.

Цими моментами, на думку І. Царькова, концепція гуманістичного кримінального права Ч. Беккарія істотно відрізняється від концепції кримінальної політики стародавніх цивілізацій, зокрема китайської, яка, по-перше, допускала одні й ті самі покарання для різних злочинів, оскільки будь-який злочин – це дії проти Володаря; по-друге, допускала можливість

такого мудрого законодавця, який здатний як геометр усе точно передбачити й розрахувати [9, с. 139].

Принцип пропорційності, імплементований до кримінального права КНР у 1997 р., на думку Ван Ханьбіна (王汉斌), який на той момент посідав місце заступника Голови ВЗНП, мав на меті забезпечення суворішого покарання за серйозні злочини та пом'якшеного покарання за злочини невеликої тяжкості. Цей принцип розглядається в таких аспектах: 1) пропорційність передбачає врахування під час винесення вироку того, чи злочин перебував на стадіях приготування або замаху, чи мала місце співучасть, рецидив або добровільна відмова; 2) положення Особливої частини КК мають бути збалансовані під час установаження покарання за злочин відповідно до тяжкості злочину; 3) характер злочину та його соціальна шкідливість є основними факторами, які повинні впливали на встановлення виду й міри покарання судом [10, р. 672]. Поряд із тим законодавець не відкидає й традиційних утилітарних поглядів на справедливість, які вимагають для посилення виховного впливу кримінального закону застосовувати пом'якшувальні, і надає суддям досить широкі повноваження під час призначення покарань, зокрема наділяючи їх правом призначати покарання нижче від найнижчої межі, визначеної в законі (у ст. 63 КК КНР зазначається, що «за наявності обставин, із якими цей Кодекс пов'язує можливість призначення покарання злочинному елементові нижче від найнижчої межі, варто призначати покарання нижче від найнижчої межі»).

Однак гуманізація кримінального законодавства, унаслідок якої кримінально-правова політика пішла шляхом пом'якшення кримінальних покарань, не ви-правила досить суттєвий недолік – відсутність дета-

лізованого переліку обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання. КК КНР, по суті, наділяє суддів надзвичайно широкими з погляду західного права повноваженнями у сфері кримінального судочинства: надавати повну самостійність не тільки в питанні юридичної кваліфікації обставин, які пом'якшують покарання (що було б природним і відповідало меті гуманізації кримінальної політики, однак за умови законодавчого встановлення мінімального переліку пом'якшувальних обставин), а й під час визначення кола обставин, які обтяжують покарання. Така неточність кримінального закону, який містить багато оцінних норм, створює сприятливі умови для суддівської сваволі. Як зазначає професор М. Панов, «під час формулювання кримінально-правових норм доцільно уникати оцінних понять, а якщо це об'єктивно неможливо, надавати можливо повний перелік ознак, що утворюють зміст такого поняття» [11, с. 18]. У цьому зв'язку особисті якості китайських суддів, такі як чесність, справедливість, скрупульозність і вміння правильно розуміти й застосовувати принцип пропорційності покарання вчиненому злочинові, залишаються чи не єдиним фактором, від якого залежить ефективність і справедливість усієї кримінально-правової політики в КНР.

Три ключових принципи кримінального права КНР, розглянуті в статті, є не єдиними, але саме в них найбільшою мірою виявилися ті тенденції, що мають місце у КНР щонайменше останні двадцять років: створення стійкого й розгалуженого кримінального законодавства, уведення єдиних стандартів визначення протиправності діяння (на підставі закону, а не революційної або іншої правосвідомості) та гуманізація кримінально-правової політики держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пан Дунмэй. Новые тенденции развития уголовного законодательства в Китае (интерпретация «Поправок к Уголовному кодексу Китайской Народной Республики (№ 8)» / Пан Дунмэй // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2011. – № 2. – С. 61–67.
2. Трошинский П.В. Направления развития китайского законодательства (по итогам 3-й сессии ВСНП 12-го созыва) / П.В. Трошинский // Экономика, социология и право. – 2015. – № 1. – С. 220–223.
3. Chen Xingliang. Nullum Crème Noena Peona Sine Lege in Modern Times / Chen Xingliang // Studies in Law (Faxue Yanjiu). – 1996. – № 2.
4. Jianfu Chen. Criminal Law and Criminal Procedure Law in the People's Republic of China: Commentary and Legislations / Jianfu Chen. – Leiden – Boston : Martinus Nijhoff publishers, 2013. – 340 p.
5. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР : Постановление Народного Комиссариата Юстиции РСФСР от 12 декабря 1919 г. // СУ РСФСР. – 1919. – № 66. – Ст. 590.
6. China's Legal Awakening: Legal Theory and Criminal Justice in Deng's Era / Carlos Wing-hung Lo. – Hong Kong : Hong Kong University Press, 1995. – 402 p.
7. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. – М. : Стелс : БиМПЛ, 1995. – 303 с.
8. Шан Ян. Книга правителя области Шан / Ян Шан ; перевод Л.С. Переломова. – М. : Ладомир, 1993. – 392 с.
9. Царьков И.И. Два взгляда на систему «Наград и наказаний» (из истории политических и правовых учений) / И.И. Царьков // Вестник ВУиТ. – 2011. – № 75. – С. 128–146.
10. Wang Hanbin. Explanations on the Draft Revision of the Criminal Law of the PRC, delivered to the 5th Plenary Session of the 8th NPC / Wang Hanbin // Quanguo renmin daibiao dahui changwu weiyuanhui gongbao. – 1997. – 6 March.
11. Панов М.І. Принципи правової визначеності у практиці Європейського суду з прав людини і проблеми якості кримінального законодавства України / М.І. Панов // Проблеми законності. – 2015. – № 128. – С. 8–19.